

КРАХ АВСТРО-НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ - СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ.

З кінця лютого 1918 р. вся територія України була окупована німецько-австрійськими військами. Німецьке “Оберкомандо” в Києві значною мірою визначало як внутрішню так і зовнішню політику України протягом 8-ми місяців.

Тема звільнення території України від окупаційних військ була досить актуальною в радянській історіографії.¹ Пріоритетним напрямком досліджень проблеми було висвітлення керівної ролі більшовиків в організації боротьби проти окупантів та їх вигнанні з України. Особливості австро-німецької окупації на півдні України тривалий час були предметом дослідження професора М.Ю.Раковського²

В німецькій історіографії найбільш відомою є праця Франца Г.,³ в якій автор аналізує діяльність “Оберкомандо” на даному етапі та втрати, які понесла німецька армія під час евакуації.

Дана проблема не залишилась поза увагою істориків української діаспори Так, В. Дмитришин⁴ (США) акцентує увагу на роль Антанти у вирішенні цього питання. Він зокрема зазначає, що “кінець настав 1 лютого 1918 року, коли згідно із статтями 11-14 угоди про перемир’я від 11 листопада 1918 року, укладеної між розгромленою Німеччиною та переможною Антантою, останні німецькі військові підрозділи залишили Україну”⁵. В сучасній українській історіографії дане питання також досліджується односторонньо. Найбільш відомими є дослідження П. Захарченка⁶ та О. Фесика⁷, які спростовують міф про звільнення українського народу від окупантів більшовицькими військами.

Поразки на Західному фронті та революційні події всередині країни змусили Німеччину піти на перемир’я з Антантою. Це внесло значні корективи в розвиток українсько-німецьких відносин. Розпочався їх новий етап. Однією з умов Комп’юєнського перемир’я дійсно було виведення німецьких військ з території країн, які утворились на теринах колишньої Російської імперії. Досить дискусійним було питання про строки евакуації. Серед країн Антанти не було однозначності щодо вирішення цього питання. Ще 23 жовтня 1918 р., коли на засіданні американського уряду було поставлено питання про укладення перемир’я з Німеччиною та обговорювались його умови, президент Вільсон сказав, що “боїться поширення більшовизму в Європі, і кайзер потрібний для боротьби з ним (більшовизмом – Р. С.), щоб підтримати порядок.”⁸

Дещо іншої думки з цього приводу були Англія та Франція, які побоювались поширення впливу США на теринах колишньої Російської імперії і України, зокрема, а також суперечності між цими країнами та Німеччиною носили більш гострий характер. Найбільш категоричною у своїх протестах була Франція, яка після виходу з війни Болгарії та капітуляції Туреччини, спрямувала свої військові інтереси на Україну. Вона опиралась на конвенцію про розмежування районів майбутніх операцій англійських та французьких військ на території колишньої Російської імперії, підписану між Францією та Англією 23 грудня 1917 р. Згідно з цією конвенцією Україна входила у французьку зону окупації. З огляду на це американському представнику полковнику Хаузу довелося прикласти чимало зусиль, щоб Англія і Франція погодились на затримання німецьких окупаційних військ на території України.

На початку переговорів Антанта все-таки поставила вимогу про негайне виведення окупаційних військ. Німецький представник статс-секретар Ерцбергер висловив сумнів щодо реальності виконання цієї умови. Оскільки для перевезення військових необхідно задіяти весь заліз-

ничний транспорт, що може паралізувати життя в країні. До того ж повернення до Німеччини одразу такої кількості солдат спричинить голод, тому що продовольчі запаси в країні мінімальні. В кінцевому результаті в 12 пункті було зазначено: "...всі німецькі війська, які в даний час знаходяться на територіях, що до війни входили до складу Росії, також повинні відійти за межі, зазначених вище німецьких кордонів, як тільки союзники, з урахуванням внутрішнього становища на цих територіях, будуть вважати, що час для цього настав." ⁹

Варто відмітити, що таке формулювання 12 пункту Комп'юєнського перемир'я в значній мірі було продиктовано інтересами Антанти і, насамперед, США, що в певній мірі відповідало й інтересам Німеччини. Так, Верховне голокомандування також вважало, що швидке очищення всієї території, яка знаходиться під управлінням Головнокомандуючого Східним фронтом, перш за все України та прибалтійських областей ні в якому випадку не відповідає інтересам Німеччини. Генерал Гренер у телеграмі до військового міністерства зазначав: "Якщо нам і після укладення миру вдасться ще зберегти свої війська на Україні то це буде мати велике значення для народного господарства. Значить, поки що мова йде про те, щоб шляхом часткового очищення вивільнити сили для можливої охорони залізниць в Польщі і надійні загони для охорони країни. В подальшому звільнення (очищення), як це передбачено в договорі про перемир'я повинно бути здійснено в більш пізній термін який підлягає, узгодженню з Антантою" ¹⁰

Центральна Рада німецьких військ Східного фронту серед політичних причин, які вимагають подальшого збереження окупації, відзначала вимогу урядів окраїнних держав захищати їх і надалі від наступу радянських військ так як вони на даний момент не в змозі самі цього зробити.

Дещо іншої думки були самі солдати окупаційної армії. Одразу ж після революції в Німеччині серед окупаційних військ, що знаходились на території України, почали створюватись ради солдатських депутатів. Вони почали перебирати владу до своїх рук і вимагати повернення на батьківщину. Крім цього, окупаційні частини були укомплектовані в основному із старших за віком солдат, які з моменту революції стихійно потяглися до Німеччини і не бажали більше залишатись на окупованій території ні з яких політичних причин. Транспортні можливості дозволяли вивести окупаційні війська до кінця січня. За умови, що доведеться кинути велику кількість матеріалів.

Деякі українські політики також вважали доцільним перебування німецьких окупаційних військ на території України. Так, О.Шульгин, член української делегації на Паризьку мирну конференцію, вважав, що

німецькі окупаційні війська – найліпший захист України від більшовиків. Найбільш зацікавленою стороною у виводі окупаційних військ були більшовики. На порядок денний Пленуму ЦК КП(б)У, який проходив 8-9 вересня 1918 р. в м. Орлі було поставлено питання про роботу серед австро-німецьких солдат. В своєму виступі Квірінг наголосив: “Ми повинні вести партизанські виступи на Україні для захоплення влади, але потрібно пам’ятати, що фактичне захоплення влади стане можливим тільки при зростанні революційного руху в Австрії та Німеччині та закріпленні Радянської влади в Росії. Всі наші зусилля повинні бути направлені на розклад німецьких військ, потрібен масовий терор, але ні в якому разі не можна ставити завдання захоплення влади.”¹¹

На другому з’їзді КП(б)У, який проходив з 17 по 22 жовтня обговорювалося питання про методи впливу на окупаційну армію. У виступі М. Скрипника зазнавалось: “Ми повинні розрізняти, коли ми повинні виступати проти цих військ, коли з ними братися. Критика та пропаганда зброєю хороший метод боротьби під час загального збройного повстання. Але тепер цей метод буде заважати розкладанню окупаційної армії. На даний момент ми повинні розрізняти різні прошарки окупаційних військ.”¹² Через три дні після Комп’юєнського перемир’я гетьман П. Скоропадський на догоду Антанті проголосив федеративну спілку з майбутньою не більшовицькою Росією. Це в значній мірі прискорило протигетьманське повстання.

Реальною силою, яка могла протистояти як Директорії, так і більшовикам були окупаційні війська. Рада солдатських депутатів німецького гарнізону в м. Києві на своєму засіданні від 14 листопада 1918 р. прийняла рішення про невтручання в політичну боротьбу в Україні.¹³ 15 листопада 1918 року члени Директорії виїхали у Білу Церкву – місце розташування своєї основної військової сили – Січових Стрільців. 16 листопада 1918 відділи Січових Стрільців зайняли Білу Церкву та Фастів і виступили в напрямку Києва. 18 листопада відбувся Мотовилівський бій, в якому гетьманські формування були розбиті. Вже 20 – 21 листопада республіканські війська підійшли до Києва.

Однак, не зважаючи на оголошений нейтралітет, на засіданні німецької Ради солдатських депутатів від 17 листопада було прийнято рішення послати делегацію до військ Директорії і запропонувати відмовитись від наступу на Київ. Делегації доручено заявити, що “в іншому випадку (німецькі війська – авт.) дадуть відсіч зі зброєю в руках.”¹⁴ На переговорах “член Ради Солдатських Депутатів майор Ярош заявив делегації (Директорії – авт.) в імені німецького командування і Ради Солдатських депутатів, що німецьке військо на Україні не має наміру втручатись у

внутрішні українські справи і хоче тільки одного – можливо швидше виїхати з своїм майном з України, але що на перешкоді цьому стоїть переможниця Антанта, яка через французького консула в Одесі (п. Ено) вимагає, щоб Німці не пускали повстанських військ у Київ, погрожуючи за невиконання цього наказу різними репресіями. Як висновок, майор Ярош запропонував, в цілях уникнення боїв визначити демакраційну лінію під Києвом.”¹⁵ Але це не запобігло ряду сутичок між німецькими військами та Директорією. Так, 23 листопада було затримано ешелон українських військ, які направлялись із Харкова на допомогу Петлюрі.

З кожним часом успіхи Директорії ставали значнішими і їх переговори з німецькими окупаційними військами увінчались успіхом. В інформаційному повідомленні австрійського міністерства оборони відзначалось: “Петлюра отримує все більше впливу, оволодів всіма найбільшими містами України, контролює транспорт. 12 грудня після повторних переговорів німців з Петлюрою, при зростаючій перевазі Петлюри, було дійдено згоди обох сторін, і Петлюра отримав дозвіл увійти до Києва”¹⁶.

Одразу ж після укладення угоди частини Армії УНР розпочали загальний штурм Києва. В результаті дводенних запеклих боїв з противником відділи Січових Стрільців і Дніпровська дивізія здобули місто. 14 грудня 1918 гетьман України П.Скоропадський зрікся влади, передав управління країною Раді Народних Міністрів і виїхав за кордон. 19 грудня 1918 Директорія УНР урочисто в’їхала в Київ. Не зважаючи на угоду від 12 грудня 1918 року, між німецькими окупаційними військами та військами Директорії виникло чималो непорозуміння.

30 грудня почали ширитися чутки про криваві зіткнення між німцями та петлюрівцями на станції Знаменка. Через деякий час на залізничний телеграф м. Миколаєва було отримано телеграму, в якій повідомлялось:

1. “Із Знаменки німці вирушили о 10.30 год. ранку на Миколаїв, розібрали за собою залізничне полотно і вирвали 3 телеграфних стовпи. Німці рухаються на ст. Водопій, а звідти на ст. Колосівку в кількості чотирьох озброєних ешелонів. Ними захоплено начальника ст. Знаменка Олейникова.

2. Прошу прийняти міри проти руху в бойовому порядку чотирьох ешелонів німців на ст. Долинську. Німці роззброюють козаків зі ст. Знаменка. Повідомте отаману Григор’єву. Залізничний комендант ст. Долинська Давиденко.”

Ситуація ускладнювалась тим, що в м. Миколаєві знаходилося 30 тис. озброєних німців, які ще не знали про події на ст.Знаменка, оскільки всі телеграми, які поступали на ім’я німецького командування і Ради солдатських депутатів були перехоплені.¹⁷ Конфлікт довелось улагоджувати

на дипломатичному рівні. Хоча німецьким “Оберкомандо” було розроблено план евакуації німецьких військ на батьківщину, згідно з яким вся Україна ділилась на 6 зон, виникало чимало неприємних інцидентів.

Головні негаразди під час евакуації відбулися на ст. Глоби. Оскільки туди почало прибувати значно більше війська ніж можна було відправити. Німецькі солдати попали в дуже складне становище: невистачало продуктів харчування, а головне приміщення, доводилося залишатися на вулиці, крім того, ціла низка ешелонів, що прибули на станцію не побажали залишити свої вагони. Це ще більше порушило план евакуації і взагалі роботу залізниці, оскільки необхідно було в спішному порядку повертати порожні вагони. Крім того, довелося обеззброювати деякі ешелони.¹⁸ На деяких станціях, як в Козятині, німецькі солдати не бажали підпорядковуватись загальному плану евакуації і вимагали екстреної відправки іншим ніж було намічено шляхом. Це також примусило українську військову владу застосовувати в деяких випадках зброю і навіть роззброїти окремі німецькі частини. При цьому були зіткнення, але вбитих та поранених мало.¹⁹

Після цих подій керівництво Директорії завірило німецького посла, що в подальшому роззброєння не буде практикуватись. З свого боку німецька сторона визнала, що окремі частини та ешелони порушували і плутали план евакуації, чого також не повториться. Це порушення плану евакуації сталося в значній мірі із-за відсутності єдності керівництва німецькою армією: часто місцеві ради не виконували точно розпорядження “Оберкомандо”, вносячи плутанину, яка страшно затримувала евакуацію. Взагалі Ради солдатських депутатів не виправдали тих надій, які на них покладались. Почала спостерігатися тенденція: солдатські маси, хвилюючись за своє становище, схилились передати всю владу, у всякому випадку по організації відправлення на батьківщину в руки “Оберкомандо”.

Більшовицький уряд Росії також прагнув заручитись, якщо не підтримкою, то нейтралітетом німецьких окупаційних військ. Свою ставку вони робили на Головну Раду солдатських депутатів в місті Києві. Першого січня 1919 року Народний комісар закордонних справ РСФРР Г.В.Чичерін звернувся до Центрального комітету Головної солдатської Ради німецької армійської групи в Києві з пропозицією підписати спеціальний договір. На що у своїй телеграмі-відповіді від 17 січня 1919 року Центральний Комітет зазначав, “що на Україні білогвардійцям не утриматись і ми ні в якому разі їх не підтримаєм; у вас з українським урядом мир, навіщо спеціальний договір з нами?”²⁰ Свій протест проти спеціального московського договору вони пояснювали тим, що він відрізав східним дивізіям шлях до Німеччини і створював загрозу того, що обидві залізничні лінії через Сарни-Козятин на південь

будуть блоковані в результаті боїв. Також в телеграмі зазначалось: "Ми не маємо права і не можемо займати будь-яку політичну позицію в цій країні, куди нас закликали як друзів і де наш уряд використовував нас як заложників. Ми хочемо на батьківщину, і ми повинні виступити проти всіх перепон, які можуть постати на нашому шляху."²¹

Більшовицькими військами було перекрито відхід дивізій, що знаходились на північному сході України. В результаті цього 13 січня 1919 року було підписано договір між Радою солдатських депутатів 1-го Німецького Армійського Корпусу з одного боку і Тимчасовим Робітничо - Селянським урядом України та Радою Народних Комісарів РСФРР, з 2-го боку, про пропуск солдатів цього корпусу через Україну і Росію до Німеччини (пункт відправлення м.Харків). Згідно з цим договором для повного покриття витрат по перевезенню, Рада Солдатських депутатів 1-го Німецького Армійського Корпусу передавала Тимчасовому Робітничо-Селянському уряду України всю наявну у нього зброю, артилерійське та інженерне майно. При цьому, однако, кожному транспорту залишалось 30% гвинтівок загальної кількості солдат що перевозяться. До того ж ці гвинтівки повинні були перевозитись до кінцевого пункту російської залізниці в закритому вагоні під охороною команди радянських військ.

Також безумовно не допускалась продаж якогось б то не було військового майна (продуктів, обмундирування, санітарного майна та інш.), яким би то не було особам та (установам) крім Тимчасового Робітничо-Селянського уряду України.²² Що значно поповнило військовий арсенал більшовицької армії. 18 січня штаб німецької окупаційної армії залишив Київ та направився в Брест-Литовськ. В Києві до часу повного виходу німецьких військових частин з України залишалися: начальник центрального залізничного управління майор фон Фельзен офіцер для зв'язку з українським Міністерством шляхів лейтенант Мюллер, офіцер для зв'язку з південною залізницею лейтенант Шарк і шість осіб персоналу урядовців Вище згадані особи на час їх перебування на українській території приєднувалися до німецького посольства.²³ Охорону німецького посольства українська сторона брала на себе.

1 лютого в Повурськ прибув останній військовий ешелон із Київської області. Евакуація німецьких військ з України включаючи гарнізони німецького узбережжя була завершена. А 5-6 лютого 1919 р. Київ було захоплено більшовицькими військами. Директорія УНР і уряд змушенні були відступати. Україна поринула у вир громадянської війни. Цьому сприяла і позиція Антанти. Яка зробила ставку на Денікіна і "єдину та неділиму" небільшовицьку Росію.

ПРИМІТКИ:

1. Белан Ю.А. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 г.-К.,1969; Заставенко Г. Крах німецької інтервенції на Україні в 1918 р.-К., 1959; Лавров П. Визвольна війна українського народу проти німецьких окупантів в 1918 р.-К.,1957; Марков С.Ф. Отечественная война украинского народа против германских интервентов в 1918 г.-К.,1941; Складенко Є.М. Боротиба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини.-К.,1960; Супруненко Н. Украина в период иностранной военной интервенции и гражданской войны.-М.1951.
2. Раковский М.Е. Крах австро-германской оккупации на Юге Украины в 1918 году. //История СССР, 1961. - №2.- С. 135-143.
3. Franz G. Die Ruchfurung des deutschen Besatzungheeres aus der Ukraine 1918/1919 // Wissen und Wehr – 1934 – Bd. 15 – S.445-464.
4. Дмитришин В. Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1918 року: нові дані з німецьких архівів. //Політологічні читання. – 1994. -№1. – С. 104-120.
5. Там само. – С. 120.
6. Захарченко П.П. Селянська війна в Україні. К., 1998.
7. Фесик А.В. Борьба украинского народа против австро-немецкой оккупации. Дисс. канд. ист. наук. Одесса,1992.
8. Цит. по: Симоненко Р.Г. Імперіалістична політика США щодо України в 1917-1918 рр. – К.: В-во АН УРСР, 1957. – С.285.
9. Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора. Сборник документов в 2 т. – М.: Политиздат, 1967. - Т.2.-С.32.
10. Там само.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). – ф.1. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 2.
12. ЦДАГО. – ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 112.
13. Одесская почта. 14 ноября 1918 г.
14. Одесская почта. 19 ноября 1918 года.
15. Христюк П. Замітки та матеріали до української революції. – Т. 3. - С. 138
16. Ereignisse in der Ukraine 1914 – 1922 deren Bedeutung und historische Hintergrunde. - Philadelphia, Pa., U.S.A., 1969. – Bd. IV. – S. 38.
17. Одесские новости. 1 января 1919 г.
18. Одесская почта. 15 января 1919 г.
19. Там само.
20. Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора. Сборник документов. – т. 2. – С.40.
21. Там само.
22. Там само. – С.37.
23. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ) – ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 21.